

„De Rime petrose” Dante en donna Pietra

door

ALBE

INHOUD VAN DANTE ALIGHIERI'S RIME

De *Canzoniere* of de *Rime* is een verzameling van al de gedichten, die Dante heeft geschreven tijdens zijn jeugd en ook op rijpere leeftijd en die thans onder de meest gebruikelijke titel *Rime* werden samengebundeld.

De inhoud werd als volgt onderverdeeld :

1. Eerste boekdeel of reeks : *Rime* van de *Vita nova* ;
2. Tweede boek of reeks : andere *Rime* uit de tijd van de *Vita nova* ;
3. Derde boek of reeks : dispuut- of ruilverzen met Forese Donati ;
4. Vierde boek of reeks : allegorische en doctrinaire *rime* ;
5. Vijfde boek of reeks : andere minneverzen ;
6. Zesde boek of reeks : de *Rime per la Donna Pietra* of de zogenoemde *rime petrose* ;
7. Zevende boek of reeks : diverse *rime* uit de tijd van Dantes ballingschap.
8. Achtste boek of reeks : *rime* van twijfelachtige oorsprong.

DANTE EN DONNA PIETRA

De *Rime* van Dante Alighieri, aanvankelijk genoemd *Il Canzoniere*, en onderverdeeld in acht reeksen of hoofdstukken, bevat een aantal *canzoni*, die in het werk werden opgenomen onder de titel *Rime per la donna Pietra* (Zangen voor de Stenen Vrouwe), of de zogenoemde „rime petrose” (stenen gedichten). Het aantal en de volgorde van deze gedichten werden nooit met zekerheid bepaald.

In zijn recente editie *Oeuvres complètes de Dante*¹ beperkt de Franse Dantoloog André Pézard zich tot vier *canzoni* en wel in deze volgorde : 1. *Cosí nel mio parlar voglio esser aspro* (Zo wil ik in mijn woorden hard zijn) ; 2. *Io son venuto al punto de la rota*

1. *Dante, œuvres complètes*, traduction et commentaires par André Pézard. Ed. *La Pléiade*, 1965.

(Ik ben aan 't punt gekomen van de zonnewende); 3. Al poco giorno e al gran cerchio d'ombra (Bij korte dag en in de grote kring van schaduw); 4. Amor, tu vedi ben che questa donna (Amor, 't ontgaat je niet dat deze vrouwe).

Het zesde boekdeel van de *Rime* inleidend, verklaart André Pézard in een voetnoot: „Rimes pour la Dame Pierre: le nom de Pietra ressemble tout à fait à un *senhal*² dans la manière des troubadours. Mais au nom masculin Pietro répondait aussi un nom féminin Pietra dont il y a des exemples historiques.

Sous ce titre (Rimes pour la Dame Pierre) – moderne et simplement commode – ont été réunies quatre pièces d'inspiration semblable, qui ne sont peut-être ni du même temps, ni écrites pour la même dame.

A supposer qu'il n'y ait qu'une dame Pierre, l'ordre où sont présentées ces quatre pièces n'est sans doute pas à l'abri de toute critique.”³

Andere uitgaven van de *Rime* vermelden vijf stenen gedichten en vaak in een andere volgorde.

Il Canzoniere samengesteld en uitgegeven door Giuseppe Zonta en gebaseerd op de critische uitgave van Michele Barbi, die het werk klaarmaakte voor de „Società dantesca Italiana” en dat in 1921 te Firenze verscheen, bevat er vijf.

Bij de vier bovenvermelde *rime petrose* voegt G. Zonta nog een vijfde canzone, nl. „Amor, da che convien pur ch'io mi doglia” (Amor, 'k ben tot een klacht bewogen). André Pézard brengt dit gedicht evenwel onder in zijn „zevende boek”, dat de gedichten uit de tijd van Dantes ballingschap bevat.

De Italiaanse dichter en Dantekenner Lionello Fiumi is eveneens van oordeel dat dit laatste gedicht niet in de reeks van de „rime petrose” thuishoort. Hij staft zijn mening als volgt:

„De meest aanvaardbare datum voor de compositie van de 'stenen gedichten' is het jaartal 1296 terwijl het zogenoemde 'canzone montanina' (Amor, da che convien pur ch'io mi doglia) eerst tien jaar later in 1306 zou ontstaan zijn.

Blijkens een brief, die Dante schreef aan de Markies Moroello Malaspina di Giovagallo bij wie de dichter omstreeks 1306 te gast was, werd het gedicht geschreven voor een schone 'montanina' van Casentino.

In deze brief aan zijn gastheer bekend de Florentijn zijn vurige liefde (un amore terribile e prepotente occupó il mio cuore) voor de bekoorlijke 'casentinese' uit de Alpen.”⁴

2. In het Italiaans *segnale*.

3. *Idem*, voetnoot blz. 192.

4. Lionello Fiumi in een brief (Verona, 8/1/1966) aan steller.

De *Rime per la donna Pietra* situeren zich in de tijd tussen het ontstaan van de *Vita Nova* (1292-1295) in de periode van de „dolce stil nuovo”, die omstreeks de jaren 80-90 van de 13e eeuw wordt afgesloten, en de overgang naar de groots opgezette *Commedia*. Bepaalde exegeten van Dantes werk hebben zich afgevraagd of deze harde en hartstochtelijke minnezangen voor een donna Pietra geen erotisch verholde politieke gedichten waren, m.a.w. of de stenen Vrouwe niet de hardvochtige incarnatie was van zijn geboortestad Fiorenza, waaruit de witte Welf Dante Alighieri werd verbannen?

In de eindeloze strijd tussen Welfen en Gibelijnen en na de verdeeldheid in de partij van de Welfen zelf in 1286 had de Florentijn partij gekozen voor de witte Welfen. In 1300 werd hij opgenomen in het prioraat van zijn geboortestad en een jaar later als ambassadeur naar Rome afgevaardigd. Aan het hoofd van een Florentijnse delegatie van de regering der witte Welfen, die de Paus vijandig gezind waren, kreeg de mederegent de moeilijke opdracht te onderhandelen met Bonifacius VIII, die in 1294 tot het pontificaat was verheven en die de „vrije gemeente” Fiorenza niet in het hart droeg. Deze onderhandelingen leverden niets op. De Paus blijkt veeleer achter de rug van de delegatie om met de „zwarte” pausgezinde Welfen te hebben geheuld. Op Allerheiligen van 1301 doet Karel van Valois zijn intrede in Fiorenza wat andermaal het exiel van de witte Welfen tot gevolg had. Kort daarop (27 januari 1302) worden doodvonnissen en verbanningen uitgesproken. Nog tijdens zijn verblijf te Rome verneemt Dante de machtsgreep van de zwarte Welfen en zijn eigen vonnis, dat op 10 maart van dat jaar wordt gevelde, waarbij hij tot de vuurdood veroordeeld wordt. Van dat ogenblik af begint voor de zanger van de *Vita Nova* het zwerversleven van de banneling, die zijn geliefde geboortestad niet meer zou terugzien, tenzij, zoals blijkt uit enkele beschrijvingen van zijn *rime petrose*, vanuit de verte wanneer hij soms in de eerste lentedagen en liefst bij nacht omzwierf in de nabijheid van de stad, steeds met angst voor de beul aan wie men hem wou uitleveren.

Na de smartelijke ervaringen en beproevingen van de ballingschap, die de vereenzaamde Florentijn in volle mannenkracht trof, heeft de atmosfeer van de „dolce stil nuovo” elke aantrekkingskracht verloren. De hoofse minnedichter van de eerste verzen van de *Vita Nova* is nu een en al opstandigheid. Hij schrijft zijn stenen gedichten, zijn klachten voor de koele, onverbiddelijke donna Pietra, die al even ongenaakbaar blijft voor de macht van Amor als onvermurwbaar voor de ontboezemingen van de dolende troubadour.

... Sì che non par ch'ell'abbia cor di donna
 ma di quel fiera l'ha d'amor piú freddo ;
 chè per lo tempo caldo e per lo freddo
 mi fa semblante pur come una donna
 che fosse fatta d'una bella petra
 per man di quei che me' intagliasse in petra.

... Zij schijnt niet te bezitten hart van vrouwe
 maar dat van roofdier, want van minne killer ;
 zowel bij warme dagen en bij dagen killer
 toont zij mij een gelaat als dat van vrouwe,
 die zou gemaakt zijn uit een uitgelezen steen
 door meesterhand bedreven in 't bewerken van de steen. ⁵

Tussen de eerste gedichten van de *Vita Nova* en de kleine cyclus *rime petrose* ligt er, qua ideële inhoud, dichtelijke aandrift en beeldende kracht, een afgrond ofschoon de vormgeving van deze „stenen gedichten” dezelfde blijft als het overgeërfde lyrische formalisme van de Provençaalse en Siciliaanse minnezangers, met de daarbij behorende formele gecompliceerdheid van vers- en rijmspelingen. Wat veranderde, is voor alles de innerlijke bewogenheid van de dichter, wiens opstandige levenshouding een nieuwe stempel drukt op deze harde verzen. Zijn gekwetste trots, zijn verzet en zijn emotionele opstandigheid zal hij, blijkens de factuur van deze minnedichten, nog inkleden in de hem van jongs af vertrouwde Provençaalse canzonenvorm, die hij trouwens in de *Vita Nova* tot de hoogste harmonische lyriek heeft aangewend. Maar de hartstochtelijkheid van de zanger en de harde vertolking in deze „stenen gedichten” vertonen een opvallende discrepantie met de overgeleverde dichtvorm : de geladenheid en de spanning van Dantes gekwetst gemoed zoeken een andere uitweg in de aloude vorm, die hier soms ad absurdum wordt aangewend, zoals in de „canzone-sestina”, die hij door middel van vijf telkens weerkerende rijmwoorden (donna, tempo, luce, freddo en petra) in een speels ritme opbouwt en waarvan hij zelf in de drie laatste versregels van deze canzone getuigt :

... sí ch'io ardisco a far per questo freddo
 la novità che per tua forma luce,
 che non fu mai pensata in alcun tempo.

... Zó dat ik brand om hier te scheppen voor die kilte
 de nieuwigheid, die uit je speelse dichtvorm licht
 en die nog nimmer werd bedacht in andre tijden. ⁶

5. Uit *Canzone-sestina* : Amor tu vedi ben che questa donna ; verzen 7-12.

6. Uit *Canzone-sestina*, verzen 64-66.

De nieuwe, definitieve vorm zal de dichter later, na deze stenen gedichten, vinden voor zijn groots epos, de *Commedia*, nadat hij zijn *Convivio* (1304-1307), zijn *De vulgari eloquentia* (1305) en zijn *Monarchia* (1310-1312) zal geschreven hebben.

De donna Pietra-zangen zijn in hun beeldende kracht en metaforische expressie naar veler overtuiging louteringsgedichten van erotische oorsprong, waarbij sommigen aan een politieke achtergrond dachten. De Florentijnse banneling, dodelijk getroffen in zijn overtuiging en in zijn menselijke waardigheid, richt zich tot Amor met al de bittere accenten van de afgewezen (veroordeelde) minnaar. Zijn gesluierde minnezang is tegelijkertijd aanklacht en belijdenis, hartstocht voor en verwijt aan deze „Pargoletta, in wie woont een hart van marmer.” (se in pargoletta fia per core un marmo). In de *rime* verschijnt Amor als de onverbiddelijke, ongeennaakbare god, die de verliefde en klagende banneling neervelt met het zwaard, waarmee eens Dido werd gedood.

... E' m'ha percosso in terra, e stammi sopra
con quella spada ond'elli ancise Dido,

En mij heeft neergeveld ter aarde, en boven mij
dreigt met het zwaard, waarmee hij Dido doodde,⁷

Amor is tevens de „god der wrake” op wie Dante beroep doet om de snode en kille, de moordende „geliefde” te treffen. Aan de hand van 's dichters beelden, symbolen en allegoriën heeft men deze marmeren Pargoletta (een naam, die de dichter gebruikt voor jong meisje), deze stenen vrouwe Pietra willen vereenzelvigen met de donna Fiorenza, zijn geboortestad, die hem heeft uitgestoten en die hem blijft aanlokken, zodat hij bij nacht, ondanks gevaren en angsten, blijft rondzwerfen in haar buurt.

In een merkwaardige bijdrage, getiteld *Dantes Rime petrose – der Aufbruch zur göttlichen Komödie*⁸ interpreteert de Zwitserse Dantevorser Hans Mühlestein, die vijf stenen gedichten in het Duits vertaalde, deze verzen als „erotisch versluiselde politieke Gedichte”. Voor hem lijkt het geen twijfel dat de donna Pietra de geboortestad van Dante verpersoonlijkt en hij staft zijn thesis met heel wat citaten uit de *rime petrose*.

De auteur concludeert: „Diese 'rime petrose' sind also urpolitische Gedichte: sie stellen die erste und zugleich höchstwertige Emigrantendichtung unserer abendländischen Literatur dar” en hij verwijst hierbij o.m. naar het „montanina-canzone”, waarin Dante uitdrukkelijk Fiorenza noemt :

7. Uit de *Canzone* : Così nel mio parlar voglio esser aspro ; verzen 35-36.

8. In *Sinn und Form*, drittes und viertes Heft, 1965. Uitg. van de *Deutsche Akademie der Künste* ; Rütten & Loening, Berlin.

O montanina mia canzon, tu vai :
 forse vedrai Fiorenza, la mia terra,
 che fuor die sè mi serra...

(o Lied, mijn bergkind, ga nu :
 wellicht zul je Fiorenza zien, mijn land,
 zij die mij buiten hare muren bande...)

We stellen evenwel vast, dat Hans Mühlestein twee zangen in de cyclus opneemt die doorgaans niet tot de *rime petrose* worden gerekend, nl. het zoëven geciteerde montanina-canzone (Amor, da che convien pur ch'io mi doglia) en het gedicht „Tre donne intorno al cor mi son venute” (Drie vrouwen hebben mijn hart omringd). De beide canzonen worden door andere exegeten bij de diverse gedichten uit de exieltijd ondergebracht.

De Zwitserse auteur laat echter terzijde het dubbele sestinagedicht „Amor, tu vedi ben che questa donna” (Amor, 't ontgaat je niet dat deze vrouwe) dat de meeste Dantologen wel tot de petrose-cyclus rekenen.

Een groot deel van de verscitaten ter illustratie en bewijsvoering van zijn thesis haalt de auteur aan uit het „montanina-canzone”, dat buiten de cyclus valt, zodat zijn betoog er heel wat bewijskracht bij inboet.

De allegorische interpretatie als zou de donna Pietra te vereenzelvigen zijn met Dantes geboortestad Fiorenza wordt door de beste Italiaanse Dantekenners en filologen niet meer aanvaard. Zij zijn van oordeel dat het realistische en passionele element van deze *rime petrose* gebaseerd is op een door de dichter beleefde ervaring en op een werkelijk bestaande vrouw.

Gianfranco Contini, voorzitter van de Società Dantesca Italiana en professor aan de Universiteit van Firenze, betoogt o.a. dat de dichter, buiten en boven persoonlijke motieven, zich veeleer heeft laten leiden door een technische virtuositeit, een verbaal spel en de verlokkingen van het metrische probleem. (De dubbele sestinacanzone is o.i. hiervan wel het meest overtuigende bewijs.)

Voor Francesco Flora heeft het adjectief „petroso” meer een artistieke dan een persoonlijke betekenis.

Sapegno aanvaardt wel dat de inspiratie van de dichter, voortspuitend uit een werkelijk beleefde ervaring, aangetast wordt door wat hij noemt een „contaminazione allegorica”.

De meest aanvaardbare theorie over de identificatie van de donna Pietra is wel dat het hier gaat om een vrouw uit de Toscaanse „campagna” die volledig onbekend is gebleven.

Was de hartstochtelijk bezongen donna Pietra wellicht een subjectieve transformatie van de „donna gentile” of de filosofie? In 1290, na de dood van Beatrice, leerde Dante een andere vrouw kennen op wie hij verliefd werd. Later beweerde hij dat deze donna gentile geen andere geweest was dan de filosofie.

In zijn herdenkingsrede, uitgesproken bij de 700e verjaring van Dantes geboorte, in de Klasse der Letteren van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten⁹, zegt de Vlaamse Dantoloog Mag. G. G. Meersseman, o.p.:

„Dante wil het liefdegedicht, dat hij vroeger aan een werkelijke donna gentile gewijd had, op een allegorische wijze verklaren alsof het aan een symbolische donna gentile, nl. de filosofie, was gewijd en daarbij geeft hij aan woorden en wendingen een allegorische betekenis, zoals de dichters doen wanneer ze aan verhalen of verzinsels een verborgen zin hechten en door middel van esoterische fabelen of mythen de theoretische of morele beleving van hun lezers op het oog hebben zonder hun abstracte begrippen of leerstelsels op te dissen.”

Bij de ballade *Amor, che ne la mente mi ragiona* uit de *Rime* en die Dante ook opneemt in zijn *Convivio* (derde tractaat), tekent André Pézard aan: „Le poète a fort bien pu écrire cette ballade pour une dame réelle. Mais au temps du 'Banquet' (*Convivio*), lui-même a voulu que l'on crût ses vers adressés à la Philosophie, dame allégorique.”¹⁰

Tenslotte steunt ook deze interpretatie „donna Pietra = donna gentile (filosofie) op geen al te vaste gronden. De Italiaan Lionello Fiumi verwijst hier naar het getuigenis van Anton Maria Amadi, een geleerde uit de 16e eeuw, die de inspiratrice van Dante identificeerde met een „madonna Pietra” van de familie Scrovegni te Padua.

De „Rime per la donna Pietra”, erotisch van glans, hard van opstandigheid en verholen in hun allegorische zin, vormen de wal waarachter de opgejaagde heemloze schuilgaat en vanwaar hij onder het oog van de onverbiddelijke kwelgod Amor zijn machteloze pijlen afschiet op de niet te vermurwen geliefde. Het koele gelaat van donna Pietra draagt wellicht schijnbaar het masker van de donna Fiorenza, die „haar leden hult in een harnas van jaspis” (e veste sua persona d'un diaspro).

In zijn klachten en verwijten maakt hij zich los van de zoeterige „dolce stil nuovo” want „hij wil in zijn woorden hard zijn als de

9. Cfr. *Mededelingen van de Kon. Vl. Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België; Klasse der Letteren*, Jg. XXVII, 1965, nr. 5.

10. *Dante: œuvres complètes*, door A. Pézard, *Rimes* LXXXI, pag. 162.

aanstoot zelf van deze mooie steen" (Cosí nel mio parlar voglio esser aspro/com'è ne li atti questa bella petra).

Zijn stem klinkt hartstochtelijk, zijn verontwaardiging uit hij met ongemeen scherpe accenten en zijn in speelse en retorische vers- en vormstructuur verstrikte zangen bezitten een beeldrijke vertolkingskracht, waarbij de hoofse minnellyriek van zijn vroegere „rime" verbleekt. In zijn ballingschap ketst de verbeterde Florentijn gensters uit zijn „stenen verzen" en de witte Welf schijnt zich zelf te verschroeien in gepassioneerde minnellyriek en rebellie :

Cosí vedess'io lui fender per mezzo
lo core a la crudele che 'l mio squatra...

Zo wou ik middendoor zien splijten
het hart van de hardvochtige, die 't mijn verscheurt ;
dan zou mij niet ontstellend lijken
de dood, waarin ik mij om hare schoonheid drijf :
zij die zowel bij zonne toeslaat als bij schaduw,
dees roofzieke moordenares.¹¹

De dood zou vooralsnog niet toeslaan. Deze verbeide zijn uur aan het einde van Dantes exiëlnacht. Maar dan had de Florentijn zich reeds afgewend van het stenen masker van donna Pietra en, aan de hand van Vergilius en Beatrice, zijn grootse tocht voleind en zijn onvergankelijk getuigenis neergeschreven.

Tussen het ontstaan van de *rime petrose* en de epische trilogie, die Dante zelf *Commedia*, in tegenstelling met een „tragedia" zou betitelen, ligt er nog een vrij lange overgangperiode, waarin niet de dichter maar wel de scholastisch aangelegde auteur zijn beschouwende en belerende tractaten zou schrijven.

Omstreeks 1304 begint hij aan de samenstelling van zijn *Convivio*, een werk geschreven in de volkstaal en bedoeld als een encyclopedie van al de vakken der toenmalige wijsbegeerte. Van de aanvankelijk geplande vijftien tractaten heeft hij slechts de vier eerste uitgewerkt.

In 1305, het jaar van de pauskeuze van Clemens V, die zijn zetel naar Avignon verplaatste, schreef Dante in het Latijn zijn *De vulgari eloquentia*, het boek over de volkstaal in de letterkunde, en in 1310-1312 werkte hij aan zijn *Monarchia*, het driedelige Latijnse tractaat, waarin hij uitvoerig handelt over de wederzijdse machten van de wereldlijke monarch (de keizer) en van de geestelijke gezagdrager (de Paus).

Later verschenen nog de *Epistolae*, die dertien brieven van Dante

11. Uit *Canzone* : Cosí nel mio parlar voglio esser aspro ; verzen 53-58.

bevatten, w.o. de belangrijke brief aan zijn weldoener en gastheer Cangrande della Scala, verder de *Eclogae*, bevattend vier Latijnse herderszangen, twee van Dante en twee van Giovanni del Virgilio (1319-1220) en tenslotte het betoogscrift *Questio de Aqua et Terra* (Dispuut van water en aarde), een thema waarover de auteur in 1320 een openbare lezing hield te Verona.

Buiten de *Commedia* heeft Dante geen enkel van zijn werken voltooid.

Waren deze didactische geschriften voor de Florentijnse Orpheus een verpozing, een afleiding in zijn jarenlange exieltijd, of jaagde de belezen didacticus een waan na, m.a.w. wou hij in de eerste plaats wijsgeer en theoloog zijn? Vele exegeten hebben deze mogelijkheid onderzocht en hun bevindingen met de nodige nuancering meegedeeld. Het getuigenis van een onzer meest bevoegde Dantologen, Mag. G. G. Meersseman, o.p., laat dienaangaande geen twijfel bestaan. Tot besluit van zijn gepubliceerde herdenkingsrede¹² schrijft hij:

„Dante was noch filosoof, noch theoloog, zelfs niet in de toenmalige betekenis van deze termen. Zijn kennissen op beide gebieden, zoals op elk ander gebied, waren veel groter dan bij elk ander middeleeuwse dichter.

Ze waren zo uitgebreid en zo gevarieerd dat de studie van de middeleeuwse scholastiek onontbeerlijk is om te begrijpen wat hij bedoelt. Maar ook voor hen die de middeleeuwse scholastiek goed kennen, blijft de interpretatie van menig Dante-tekst een 'crux', want hij reproduceert zijn scholastieke bronnen veelal niet letterlijk. Zijn buitengewoon levendige verbeelding omkleedde ze met nieuwe, subjectieve schakeringen.

Dante als theoloog of filosoof loven of laken is hem onrecht aandoen, want hij was vooruit en vooral dichter, d.w.z. een alchimist, die het vege metaal van zijn kennissen omtoverde tot dichtertlijk goud, een schepper, die in de leemaarde van zijn weten een levende ziel wist in te blazen. Zelfs zijn scholastieke kennissen waren voor hem slechts materiaal, gewone leemaarde, maar het was zijn poëtisch genie dat er een 'forma corporis' in schiep.

Daarmee heb ik Dante zeker geen onrecht aangedaan, want hij was en wilde alleen zijn: een dichter, een met laurier te kronen dichter."

Het was een lange en pijnlijke weg, die Dante naar het geniaal moraliserende dichterschap van zijn meer humane dan goddelijke *Commedia* heeft geleid. De laurierkroon zou hij wellicht niet met

12. Cfr. voetnoet 9, pag. 11.

de gekunstelde stilnovistische minneverzen voor donna Beatrice of een donna gentile verworven hebben ; misschien ook niet met de meer gepassioneerde donna Pietra-rime, die nog al te zeer in een Provençaals keurslijf beklemd zaten. Het valt evenwel niet te loochenen dat deze *rime petrose* een radicale ommekeer betekenden in het innerlijke leven van de verbannen dichter en tevens een afscheid waren van de zoetgevooisde en onechte wereld van de „dolce stil nuovo”.

Met de stenen gedichten zet de Florentijn, geslagen door de niet te vermurwen geliefde, ze heette Pietra, Pargoletta of donna „Fiorenza”, een eerste stap in de richting van zijn groots visioen, dat hij hoopt te kunnen openbaren via het duistere woud :

Nel mezzo del camin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura,
Chè la diritta via era smarrita. (Inferno 1-3)

en via het „tweede rijk” van de louteringsberg :

E canterò di quel secondo regno,
Dove l'umano spirito si purga
E di salire al ciel diventa degno. (Purgatorio 4-6)

Zijn geboortestad Fiorenza, al dan niet de met bitterheid bezongen „stenen Vrouwe”, zal voor hem onverbiddeijk blijven tot aan zijn dood op 14 september 1321 te Ravenna.

Omstreeks 1307 had hij reeds een aanvang gemaakt met de *Inferno*-zangen, in 1312-1313 met de compositie van zijn *Purgatorio* en in de periode 1316-1321 met de uitwerking van het *Paradiso*.

Voor zijn ultieme boodschap had Dante afgezien van de bevalige maar onechte „dolce stil nuovo” zijner jeugdverzen en ook van de al te speelse en ingewikkelde prosodische vorm der „rime petrose” om tenslotte de nieuwe expressie te vinden in de terzine, de drieregelige strofe met kettingrijm, ontleend aan de volkse vormgeving maar door de dichter met een quasi poëtische volmaaktheid aangewend.

Opstijgend langs de duizenden treden zijner terzinen, geleid door Vergilius en Beatrice, zou hij uiteindelijk in de slotzangen van het *Paradiso* zijn visioen beleven, zijn „Visio dei” van

L'amor che muove il sole e l'altre stelle.

(De liefde die de zon beweegt en de andere sterren)